

ION BUDAI-DELEAN. BIO-BIBLIOGRAPHIC LANDMARKS

Oana Roxana Vălean

PhD Student, "1 Decembrie 1918" University of Alba-Iulia

Abstract: Literary work of Ion Budai-Deleanu is, structurally speaking, an open question on humanity trends to reach happiness.. This question arises in a climate of the eighteenth century, when the trend toward happiness becomes an obsession, and ways in which might be achieved are methodically operated. According to this finding is easier to understand the structure of all the characters of Ion Budai-Deleanu.

By Budai-Deleanu the Romanian culture establishes contacts with romantic European Enlightenment historiography, by which it reaches a modern interpretation. He stood out by a romanian general view of our history, to which he gave solid foundations by researching the language and the origins of and the romanian people.

Keywords: Literature, gypsy, folklore, writer, romanian

Scriitor, filolog și istoric, reprezentant de seamă al Școlii Ardelene, „adevărat poet al latiniștilor”¹, Ion Budai-Deleanu s-a născut în 6.01.1760(?) în satul Cigmău aparținător orașului Geoagiu, pe valea Mureșului, județul Hunedoara și s-a stins din viață în 24.08.1820 în Lemberg.

Acesta este primul copil dintre cei zece ai preotului unit Solomon Budai.

Budai nu era un nume nou, Iosif Budai de Piskinez a fost făcut arhiepiscop de Alba Iulia în 28 decembrie 1680. Între anii 1780-1856, parohia din Cigmău a avut cinci preoți Budai, acest nume a dăinuit mult timp printre țăranii locului.

Poetul face parte dintr-o familie de cărturari, se știe câte ceva despre trei dintre frații săi, Aron a fost „secretar de tesauriat în Sibiu”², altul „impiecat la oficiul salinelor din Oradea Mare”³, al treilea ar fi Salamon Budai preot în satul Cigmău, în anul 1849 se deschide în acest sat, în casa învățătorului Petru Budai prima școală.

Locurile natale sunt descrise foarte frumos de către marele poet, despre satul în care s-a născut și

și-a început studiile, spunând, că are numele derivat de la cetatea Ceugmei a cărei ruine erau în acel sat, prezintă Hațegul accentuând Retezatul, vorbește despre țișanii pitorești care își au locuințele la marginile satelor ardelenesti, prezintă bisericile în pridvorul cărora sunt pictate cu caracter umoristic inscripții adevrate muncilor iadului, imagine care s-a păstrat în mintea lui

¹George Călinescu, *Istoria Literaturii Române de la Origini până la Prezent, ediția a II-a*, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București – 1982, p.75

²*Ibidem*, p.75

³*Ibidem*, p.75

datorită faptului că era pictată în biserica unde mergea. Copilăria lui este marcată de ruine romane, preoți și biserici, munți, râuri, obiceiuri țărănești, țișănită, aceste aspecte se regăsesc în opera lui.

Tatăl lui Ion Budai-Deleanu, preot, și-a trimis fiul la Blaj, să studieze la Seminarul Teologic, după terminarea Seminarului de la Blaj își continuă studiile la Viena, urmând Facultatea de teologie, Facultatea de filozofie mai târziu și Facultatea de drept, obține titlul de doctor la Erlau.

După finalizarea pregătirii sistematice, nu simte chemare spre viața ecleziastică fiind dezamăgit mai apoi și la Blaj, de episcopul Bob care era o persoană avară, înconjurându-se de rude și asuprind călugării, Budai spunând că mânca altă pâine decât a musafirilor cu miros de grâu îngropat, rămâne o perioadă în capitala Imperiului habsburgic, unde îndeplinește mai multe ocupații (cântăreț bisericesc, copist, traducător), își îndeplinește formația intelectuală și artistică și dobândește opiniile antireligioase ale Vienei iosefiniste.

Biserica Sfânta Barbara este locul unde Ion Budai-Deleanu îndeplinește funcția de psalt și îi întâlnește pe Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Samuil Vulcan și Klain cu care devine prieten.

Încă de la Viena, a început să adune cuvinte pentru un „*Lexicon românesc-nemțesc și nemțesc-românesc*”⁴, el fiind cu totul devotat studiilor literare, învățând Limba și literatura greacă, latină, italiană, franceză, germană, polonă, studiind și culturile respective, dar și literatura spaniolă și engleză.

Ion Budai-Deleanu revine în Ardeal, muncește o perioadă la Blaj, ocupând funcția de profesor, însă stil mai nonconformist, mai puțin exigent nu este de acord cu iezuitismul și se întoarce pentru tot restul vieții la Lemberg, capitala Galiei unde obține postul de secretar de tribunal în urma unui concurs care cerea cunoașterea limbii române necesară traducerii scrierilor moldovene, mai apoi ajunge consilier la curte, funcție pe care și-o păstrează până la moarte.

Atât partea profesională cât și partea personală i se schimbă în această perioadă, acesta căsătorindu-se în anul 1793 cu Mariana de Mikolaewieze, părinții acesteia sunt armeni cu o stare materială bună și va avea cu aceasta trei copii, George Călinescu menționează și numele unui ginere de-al său Ludovic Lewandowski și precizează că cei trei copii ar fi fost două fete și un băiat.

Marele nostru scriitor nu este o persoană necunoscută și retrasă în Lemberg, el menține relații cu ardelenii, cu românii din Polononia și Bucovina. Mitropolitul Veniamin Costache, în anul 1815, dorește să-l aducă profesor la seminarul de la Socola, dar propunerea a fost neonorată din motive necunoscute.

În Moldova a fost foarte apreciat, aceste aprecieri se văd foarte bine când Gheorghe Asachi, are discuții insistente, cu efect pozitiv până la urmă, reprezentând cumpărarea manuscriselor de la familia scriitorului cuprinzând și Țiganiada.

Lemberg și anii petrecuți de scriitor acolo nu l-au înlăturat de locurile natale, nu l-au înstrăinat, ci au produs o reacție inversă, aceea a ambiției de a arăta, prin opera lui, sentimentele față de meleagurile sale. În acești ani scrie opere consacrate care își păstrează valoarea de-a lungul timpului, acesta a lăsat „o bogată operă istorică (*De originibus Populorum Transylvaniae*), lingvistică (*Temeiurile gramaticii românești*, cu o primă redactare în latină,

⁴*Ibidem*, p.75

din 1812, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae: Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*) și lexicografică (un *Lexicon românesc-nemțesc...*)⁵. Programul cultural iluminist al Școlii Ardelene este realizat, modernizat de Ion Budai-Deleanu prin opera lui istorică și lingvistică subordonată conceptului de unitate națională, prin creațiile sale poetice *Trei viteji* și capodopera *Țiganiada*, depășește programul dând literaturii române moderne prima capodoperă, comparată cu creații europene de valoare europeană și nu doar un punct de pornire.

Anii de școală de la Cigmău și Blaj semnifică pentru scriitor contactul cu realitățile naționale iar deceniul în care a studiat la Viena reprezintă mărirea orizontului, alegerea liberalismului iosefinist și iluminismului, însă mai important însușirea valorilor literare universale. La Lemberg se formează concluzia dintre o consolidată și multilaterală cultură și un talent viguros, prins de originalitatea spiritului popular.

Un om deplin occidental cu spiritul țaranului ardelean întreg însușit este Ion Budai-Deleanu. Baza culturii lui este formată de clasicitatea și literatura italiană, în centrul atenției în vremurile acelea, doar o ușoară privire prin scrierile lui atestă o cunoaștere profundă a literaturilor clasice, pe urmă a celei italiene, deasemenea a literaturilor germană, franceză poate și engleză care reiese din citarea din Milton și Gibbon. Singurul latinist care se dăruiește frivolității artei este Ion Budai-Deleanu. Foarte multe pagini îl prezintă ca fiind un foarte iscusit avocat, alături de ardelenii săi și pe urmele lui Cantemir, al romanității și continuității noastre dar cu un oarecare detaliu slavist.

Activitatea lui se alătură preocupărilor principale ale celorlalți cărturari ai Ardealului și ajută la formarea, transpunerea și redactarea noțiunilor esențiale de teologie, filologie, filozofie, economie

agrară, istorie, legislație, învățământ.

Din punct de vedere științific activitatea lui Ion Budai-Deleanu seamănă sensibil cu a celorlalți cărturari ardeleni ai acelor timpuri, dar din punct de vedere a predispoziției artistice, a împlinirilor, a disponibilității creatoare, acesta își depășește contemporanii. O parte din traducerea piesei *Temistocle* de Metastasio este ca o prefață a epopeii sale eroi-comice. Ambiția de a întrece modeste scrieri înregistrate în literatura națională, de a expune un fel nou, diferit de poezia românească este trezită de cultura umanistă și inteligența creatoare pe care o dobânda, iar această ambiție se concluzionează în *Țiganiada*, singura epopee în limba română.

Scriitorul specifică obiectivele critice ale epopeii, scopurile pe care le vizează într-o *Epistolă închinătoare* „, S-află într-însa și critică, pentru a cărei dreaptă înțelegere te poftesc s-adaugi oarecare luări aminte, căci știu bine că vei înțelege ce am vrut eu să zic la multe locuri (...) multe am scris acolo ce poate că la mulți nu le vor plăcea; însă toate sunt adevărate”⁶.

Țiganiada, epopee eroi-comică este opera care l-a impus pe autor în istoria noastră literară. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, epopeea a fost realizată într-o primă formă, dar tipărită, din nefericire pentru evoluția literaturii române, numai după aproape opt decenii. Prima variantă a fost publicată de T. Codrescu în *Buciumul român*, din 1876 până în 1877, iar a doua versiune este tipărită de către Gh. Cardaș în 1925 și 1928.

⁵Aurel Sasu, *Dicționarul Bibliografic al Literaturii Române (A-L)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006, p.228

⁶*Dicționarul Literaturii Române de la Origini până la 1900*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1979, p.128

Din mărturisirile scriitorului reiese că ideea de a scrie această operă literară îi revine din lectura poemelor eroi-comice vestite a *Batracomiomahiei* omerice a *Vedrei răpite* de Tassoni. Poetul preferă o strofă simplă de șase versuri.

Acțiunea epopeei este situată în Muntenia pe vremea lui Vlad Țepeș. Cu scopul de a face oaste împotriva turcilor, Domnul adună și înarmează țigani, în lupta de apărare a independenței Țării Românești, ei nefiind considerați spioni.

„Musă! Ce lui Omir odinioară
Cîntași Vatrachiomahia,
Toate câte făcu țigănia,
Când Vlad-vodă îi dede slobozie,
Arme ș-olaturi de moșie.”⁷

Intenția scriitorului de a exploata comic diversele conflicte provocate de optica unei colectivități incompatibile cu organizarea, aproape deloc doritoare de luptă, total refractară dăruirii și sacrificiului pentru un scop străin și îndepărtat de necesitățile imediate este evidentă în încercarea, așezată pe seama domnitorului, de a-i aduna la un loc și a-i organiza pentru luptă pe zgomotoșii, instabili și nu prea harnicii obșteni arămii.

Toată încercarea, toate eșecurile înregistrate în încercarea de a-i transforma pe țigani în cetățeni ordonați, conștienți de necesitatea apărării patriei, cu o disciplină absolut vitală conviețuirii într-un sat, sunt schimbate, în ultimă instanță, într-o meditație adâncă asupra destinului întregii omeniri, asupra impedimentelor și a nerealizărilor pe care omenirea le-a înregistrat în evoluția ei.

Pentru istoria culturii românești, *Țiganiada* semnifică primul monument al literaturii române și punctează înțelegerea fenomenului literar nu ca un act umoristic ci, ca o parte a culturii naționale, care antrenează în același timp forța artistică și conștiința cetățenească a creatorului.

Chiar dacă acțiunea poemei este situată într-un trecut îndepărtat, în secolul al VI-lea, alegoriile, aluziile, subtextul țintesc defecte, conflicte, anomalii sociale, literare, politice și omenești contemporane.

Sinteza formată între dezbaterile ideologice și satirizarea societății și orânduirii vremii reprezintă originalitatea operei.

„Autorul se referă direct la Homer, Vergiliu, Tasso, G. Căști și, indirect, la Milton, Ossian, Cervantes, Klopstock, Voltaire, Aloys Blumauer, dar indicarea unor modele străine se face și din rațiuni polemice, întrucât protestul social și umanismul care o caracterizează ar fi fost greu de exprimat în generalitatea și abstractismul metodelor, în fixitatea și rigiditatea regulilor clasice.”⁸

Dacă din punct de vedere cronologic succede opera lui G. Conachi și a lui Iancu Văcărescu, *Țiganiada* întrece epoca printr-o expresie lingvistică vie și actuală, cu minime, însă esențiale, elemente arhaice.

Tabăra țiganilor sau *Țiganiada* s-a menținut în două redacții. Cea cu data 1800, cea mai veche, pusă de scriitor e mai stufoasă și e complicată datorită acțiunilor parazitare, expunând

⁷George Călinescu, *Istoria Literaturii Române de la Origini până la Present, ediția a II-a*, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București – 1982, p.76

⁸*Dicționarul Literaturii Române de la Origini până la 1900*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1979, p.128

derularea întâmplărilor gen Don Quijote ale nemeșului Beșcherec Iștoc din Uram Haza în căutarea dulcineei sale Anghelina. Redacția cu data de „12 martie 1812”, a doua, cuprinde această excescență și este varianta cea mai echilibrată și mai artistică a epopeii.

O operă precum *Țiganiada* necesită un creator care nu ține cont de exigențele învățăturilor teologice, înzestrat cu spirit critic, receptiv la varianta comică a realității, apt să capteze și să transfigureze elementul mitologic din teologia creștină.

După cum spuneam mai sus prima variantă a epopeii cuprinde și un episod donchijotesc, cel cu nemeșul Becicherec Iștoc, episod care, intensificat prin includerea altor personaje, chir Calos de Cucureaza și Născocor de Cîrlibaba, reprezintă mizul unei opere independente, neterminată, numită *Trei viteji*.

Ion Budai-Deleanu rămâne în literatura română creatorul primei și celei mai valoroase epopei, *Țiganiada* sau *Tabăra țiganilor*. Datorită primordialității cronologice și estetice, cu toate că opera a rămas în manuscris o lungă perioadă de timp, acordă autorului calitatea de fondator al literaturii române moderne.

Publicarea *Țiganiadei* a fost împiedicată de mai multe cauze care nu sunt legate numai de îndepărtarea poetului, constă mai ales în implicațiile ei critice și satirice la adresa stărilor de lucru contemporane, în cursurile directe sau implicite la atmosfera religioasă și politică, la gândirea provocată de contradicțiile orânduirii sociale în care a trăit.

Ion Budai-Deleanu își întrece epoca nu numai datorită faptului că este autorul primei epopei, ci și prin îndrăzneala cu care atacă instituțiile, mentalitatea feudală.

„Vocația lui Budai-Deleanu nu este descriptivă și sub acest raport sîntem departe de finețea de gravor a lui Cantemir.”⁹

Dintre toate strofele nicio strofă nu are valoarea vizuală și nu cuprinde din punct de vedere coloristic un tablou oricât de caricatural. Dar autorul are un adevărat gen verbal iar catalogul numelor de țigan reprezintă un grotesc de sonori. Ei se numesc Aordel, Corcodel, Avel, Cucavel, Guladel, Parpangel, Parnavel, Șusavel, Bambul, Ghițul, Gogul, Ciuntul, Dundul, Huțul, Sfârcul, Bălăban, Găvan, Ghiobal, Gogoman, Goleman, Călăban, Zăgan, Cârlig, Covrig, Cioromoi, Dârloi, Șoșoi, Colbei, Cornei, Hărgău, Janalău, Butea, Cercea, Șperlea, Țintea, Dodea, Gârlea, Baroreu, Boroșmândru, Buluț, Ciurilă, Păpuc, Păpară, Tandaler, Burlă, Căcăcea.

Lexicul de idei și de lucruri cuprinde o varietate sonică surprinzătoare, o real orchestră burlescă, construită mai ales pe onomatopee. Putem aminti câteva acțiuni ale lor, Căcăcea aruncă o bebee, Gogul tocorosește, Goleman se născoară, Bobul n-a mâncat știrigoaie, focul scoate bobătaie.

Țigani fac tot felul de nătării sunt ciuhoși, se lălăiesc, se lolotesc, strigă hoha, bura bura, bat lela, tinerii se înlibovesc, ciocoi se ciocotnițesc, se chilibesc, sufletele bujdesc pe poarta iadului, etc.

O mare parte dintre cuvinte sunt autentice, altele sunt născocite de autor sau foarte puțin schimbate cu mult firesc, încât schimbarea se expune ca un proces natural și trebuie un studiu mai aparte pentru a vedea dacă acestea nu sunt în circulație.

⁹George Călinescu, *Istoria Literaturii Române de la Origini până la Present, ediția a II-a*, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București – 1982, p.76

Atât în Ardeal cât și pe malurile Oltului creația onomatopeică spontană este mai puternică decât oriunde și etimologul riscă să se scufunde în gol. Țăranul ardelean are o putere inesplicabilă de a-și însuși cuvintele străine pe care le ascultă mirat și le învăluie în străie rurale. Putem da ca exemplu , pe oficialul Wachter care devine bombănitul boahțar.

Ion Budai-Deleanu, fiind ardelean, este în acea situație a intelectualului care nu cunoaște orașul, ale cărui neamuri sunt țărănești. Latinistul a fost nevoit să facă o sinteză între limba poporului și cea a cărții. În unele situații s-a ferit de graiul vulgar, a avut posibilitatea de a cădea în pedanterie „în cazul Budai, mai târziu a lui Slavici, efectul e, dimpotrivă, o mare senzație de coajă verde”. Budai analizează ca pe niște ființe sensibile și acordă spontan rimei genul și terminația necesară. Astfel femela dracului devine dracă, palatul se feminizează în palată, copacii în copace. Țigani visă, se cârmează, locurile sunt puste, întâmplarea e jeloasă, soarta e scârbeată, boierii sunt plini de bogătate.

Cu ajutorul metodei transcripției monologului sau doar a unei relatări în limba eroilor, își face scriitorul observația. Alegerea țiganilor ca tehnică de parodiare a eroicului, aceștia fiind de la sine o caricatură a societății umane. Milogeala, fanfaronada, politroneria, spiritul de hărmălaie și orbească enervare sunt caracteristici tribale tipice pe care autorul le-a condensat într-un limbaj de o țigănie totală, țesută totuși și cu fire ardelenesti.

Finalitatea etică a epopeii este inclusă și reiese mai accentuat din analiza societății timpului și mai puțin din studiul conflictelor general umane. Tendința de a expune prestigiul națiunii române prin valoarea originii române este aflată în corelație cu munca enormă depusă pentru a transpune în limba română elemente concrete de istorie, filologie și filozofie. Cu privire la exigența preocupărilor istorice și filologice, epopea lui Ion Budai-Deleanu pune o caracteristică particulară, compensatoare prin valoare artistică a răsului, a satirei, a ironiei, *Țiganiada* reprezintă o împletire creatoare între erudiția literară filologică, istorică și spiritul, gândirea țărănească, între cunoașterea ideologiei, arta europeană și înțelegerea terestră naturală a națiunii.

Toate aceste strădani ale autorului , realizate în interiorul cuvintelor operei arată meșteșugirea lui.

Opera lui Ion Budai-Deleanu este, în structură, o întrebare deschisă asupra tendințelor umanității de a ajunge la fericire, o întrebare care ia naștere într-un climat al secolului al XVIII-lea, în care tendința spre fericire devine o obsesie, iar căile prin care s-ar putea atinge sunt exploatare metodice, conform acestei constatări se înțelege mai ușor structura tuturor personajelor lui Ion Budai-Deleanu.

Prin Budai-Deleanu cultura românească stabilește contacte cu istoriografia iluministă și romantică europeană, prin care ajunge la o interpretare modernă. El a ieșit în evidență prin viziunea generală românească a istoriei noastre, căreia i-a dat temeuri solide prin cercetarea limbii și originilor poporului român.

Prin *Țiganiada* Ion Budai-Deleanu și-a propus cucerirea, pe plan universal, a literaturilor lumii cu datele folclorului, ale istoriei și tradițiilor românești astfel încât să se audă în adâncul civilizației sunetul nostru specific, propunere trează și astăzi pentru literatura originală.

Bibliografie

George Călinescu, *Istoria Literaturii Române de la Origini până la Prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București -1982;

Dicționarul Literaturii Române de la Origini până la 1900, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1979;

Aurel Sasu, *Dicționarul Bibliografic al Literaturii Române (A-L)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.